

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

**ODNOS I ODREDNICE EKSPPLICITNIH I IMPLICITNIH STAVOVA
HETEROSEKSUALNIH OSOBA PREMA GEJEVIMA I LEZBIJKAMA**

Diplomski rad

Maja Bekić

Mentor: Dr. sc. Aleksandra Huić, viša asist.

Zagreb, 2015

SADRŽAJ

<u>1. UVOD</u>	1
<u>1.1. Eksplicitne mjere stavova</u>	2
<u>1.2. Implicitne mjere stavova</u>	4
<u>1.3. Odnos eksplicitnih i implicitnih mjera stavova</u>	7
<u>1.4. Odrednice implicitno izmjerenih stavova prema homoseksualnim osobama</u>	8
<u>2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA</u>	9
<u>3. METODOLOGIJA</u>	10
<u>3.1. Sudionici</u>	10
<u>3.2. Postupak</u>	11
<u>3.3. Instrumenti</u>	11
<u>4. REZULTATI</u>	14
<u>4.1. Preliminarne analize</u>	14
<u>4.2. Rodne razlike u stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama</u>	15
<u>4.3. Predviđanje stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama na temelju važnosti vjere i kontakta s homoseksualnim osobama</u>	17
<u>4.4. Povezanost eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama</u>	18
<u>5. RASPRAVA</u>	19
<u>6. ZAKLJUČAK</u>	27
<u>7. LITERATURA</u>	28

SAŽETAK

Odnos i odrednice eksplicitnih i implicitnih stavova heteroseksualnih osoba prema gejevima i lezbijkama

Maja Bekić

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama te provjeriti ulogu roda sudionika, važnosti vjere i kontakta s homoseksualnim osobama u predviđanju stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama. Ispitivanje je provedeno na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu sa 239 sudionika. Za eksplicitnu mjeru stavova koristili smo Skalu stavova prema gejevima i lezbijkama, a za implicitnu mjeru stavova Test implicitnih asocijacija s jednom kategorijom. Eksplicitne i implicitne mjere stavova pokazale su nisku do umjerenu pozitivnu povezanost. Pokazalo se da su na implicitnim mjerama stavovi prema gejevima negativniji, nego prema lezbijkama, dok na eksplicitnim mjerama nije opažena takva razlika u stavovima. Rezultati nisu pokazali postojanje rodnih razlika ni na eksplicitnim, ni na implicitnim mjerama stavova. Važnost vjere pokazala se kao značajan prediktor stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, ali ne i na implicitnim. Sudionici kojima je vjera važnija imali su negativnije stavove prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnoj mjeri stavova. Kontakt s homoseksualnim osobama je značajan prediktor stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, kao i na implicitnoj mjeri prema gejevima. Sudionici koji imaju češće i bliže kontakte s homoseksualnim osobama ujedno imaju i pozitivnije stavove prema njima, a to se prvenstveno odnosi na stavove prema gejevima.

Ključne riječi: eksplicitne mjere stavova, implicitne mjere stavova, važnost vjere, kontakt s homoseksualnim osobama

SUMMARY

Relation and determinants between explicit and implicit attitudes of heterosexuals toward gay men and lesbians

Maja Bekić

The goal of this research was to examine the relationship between explicit and implicit measure of attitudes toward gay men and lesbians, and to examine the importance of participants' gender, religion and contact with homosexuals when predicting attitudes toward gay men and lesbians on explicit and implicit measures. Our research was conducted on 239 participants at Department of Psychology, on Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. For our explicit measure of attitudes we used The Attitudes Toward Lesbians and Gay Man Scale, and for our implicit measure of attitudes we used "Single Category Implicit Association Test". We found low to moderate positive correlation between explicit and implicit measure of attitudes. Attitudes toward gay men were more negative than toward lesbians on implicit measure, but there was no difference between them on explicit measure of attitudes. Results didn't show any gender differences on either explicit or implicit measure of attitudes. Importance of religion was a strong predictor of attitudes on the explicit measure, but not on the implicit measure. Participants who found religion more important had more negative attitudes toward gay man and lesbians on explicit measure. Contact with homosexuals was an important predictor of attitudes toward gay men. Participants who had closer contact with homosexuals held more positive attitudes toward them, and this particularly refers to gay men.

Key words: explicit measure of attitudes, implicit measure of attitudes, importance of religion, contact with homosexuals

1. UVOD

Već dugi niz godina socijalni psiholozi proučavaju odnos većinske skupine prema rasnim, vjerskim i etničkim manjinama, pa tako i stavove heteroseksualne većine prema homoseksualnoj manjini. U mnogim zapadnim zemljama posljednjih se godina pokazuje trend sve pozitivnijih stavova prema homoseksualnim osobama, no nejasno je odražava li taj trend stvarnu promjenu stavova ili je posljedica rastuće svijesti o činjenici da je politički nekorektno iznositi negativne stavove prema bilo kojoj manjinskoj skupini (Steffens, 2005; Jonathan, 2008). Znanstvena zajednica i šira javnost sve više pažnje poklanjaju problemima s kojima se susreću homoseksualne osobe. Stereotipi, predrasude i diskriminacija prema homoseksualnim osobama u posljednje tri godine postali su aktualna društvena pitanja i u Republici Hrvatskoj. Tome su pridonijela društvena i politička zbivanja koja su započela žustrom raspravom o uvođenju zdravstvenog odgoja u škole koji se doticao i teme o seksualnim manjinama. Rasprava se nastavila i tijekom referenduma o ustavnoj definiciji braka te izglasavanja Zakona o životnom partnerstvu osoba istoga spola. Iako su navedena zbivanja ukazivala na postojanje izrazite negativnosti prema homoseksualnim osobama, najnovija znanstvena istraživanja u Republici Hrvatskoj pokazuju da su stavovi prema homoseksualnim osobama blago pozitivni, kako među studentima (Mušica i sur., 2013), tako i među općom populacijom (Tomić i Čepulić, 2013). No, ta istraživanja ujedno su pokazala i postojanje velikih individualnih razlika u stavovima prema homoseksualnim osobama iz čega je jasno da su seksualne predrasude¹ i dalje široko rasprostranjene u našem društvu. Ne smijemo zanemariti činjenicu da dosadašnja istraživanja upotrebljavaju skale stavova koje na direktan i otvoren način ispituju stavove prema homoseksualnim osobama i izrazito su podložne socijalno poželjnom odgovaranju te se postavlja pitanje koliko dobro takve skale mogu zahvatiti negativne stavove koje pojedinci imaju. Upravo zbog toga socijalni psiholozi pokušavaju otkriti najbolje mjere stavova prema gejevima² i lezbijkama te u novije vrijeme preporučuju korištenje i eksplicitnih i implicitnih mjera stavova kako bi se valjano ispitali socijalno osjetljivi predmeti mjerenja, poput stavova prema gejevima i lezbijkama.

1.1. Eksplicitne mjere stavova

¹ Izraz je prvi upotrijebio Herek (2000) kako bi opisao negativne stavove koji se temelje na seksualnoj orijentaciji osobe.

² Pod pojmom „gejevi“ kroz cijeli rad podrazumijevaju se isključivo muškarci homoseksualne orijentacije.

Dugi niz godina područjem socijalne psihologije dominirale su eksplicitne mjere stavova. Pod eksplicitnim mjerama podrazumijevamo različite upitnike i skale stavova u kojima sudionike izravno pitamo za njihov stav prema nekoj vanjskoj skupini (objektu stava). Na taj način zahvaćamo sudionikove namjerne i promišljene evaluacije nekog objekta stava koje su dostupne njegovoj introspekciji i pod njegovom su svjesnom kontrolom. Niz istraživanja bavilo se odrednicama eksplicitno izmjerenih stavova prema homoseksualnim osobama. Potvrđeno je da na stavove prema homoseksualnim osobama konzistentno utječu neki demografski faktori (rod, dob i naobrazba) i nekoliko sociopsiholoških varijabli poput stavova prema obiteljskim i rodnim ulogama, religioznosti, političke ideologije te opsega i kakvoće interpersonalnog kontakta s homoseksualnim osobama (Herek, 1988). Heteroseksualne osobe imat će negativnije stavove prema homoseksualnim osobama u onoj mjeri u kojoj prihvataju tradicionalne rodne uloge muškaraca i žena, ako su visoko religiozne ili su pripadnici neke konzervativne, odnosno fundamentalističke vjerske skupine, ako sebe smatraju politički konzervativnima, imaju negativna ili uopće nemaju interpersonalnih iskustava s homoseksualnim osobama, ako percipiraju da se njihovi prijatelji slažu s njihovim mišljenjima te ako su nisko obrazovani, stariji i muškog roda (Green i Herek, 1999).

Često se na mjerama stavova prema homoseksualnim osobama dobivaju statistički značajne rodne razlike. Kite i Whitley (1996) su meta-analizom pronašli da postoje velike razlike u stavovima prema homoseksualnim osobama ovisno o rodu sudionika (muškarci ili žene), ali ovisno i o rodu objekta stava (gejevi ili lezbijke). Muškarci općenito imaju negativnije stavove prema homoseksualnim osobama od žena i redovito imaju negativnije stavove prema gejevima nego prema lezbijkama, dok kod žena ta razlika nije izražena. U Republici Hrvatskoj je spomenute nalaze najprije potvrdila Parmač (2005), a zatim i Mušica i sur. (2013). Muškarci konzistentno imaju negativnije stavove prema homoseksualnim osobama od žena, a ta razlika i dalje proizlazi prvenstveno iz negativnijih stavova muškaraca prema gejevima. Kite i Whitley (1996) navode da korijen tih negativnijih stavova muškaraca može biti u sustavu ljudskih rodni uvjerenja (*engl.* „gender belief system“) kojeg definiraju kao širi sustav uvjerenja o ženama, muškarcima i njihovim odgovarajućim ulogama u društvu. Homoseksualne osobe percipiraju se kao kršitelji tradicionalnih rodni normi, a s obzirom da je pritisak na konformiranje tradicionalnim rodnim ulogama snažniji za muškarce nego žene, muškarci konzistentno u istraživanjima pokazuju negativnije stavove (i to prvenstveno prema gejevima) od žena. Potkrepljujući dokazi za navedenu pretpostavku pronađeni su i u meta-analizi Whitleyja

(2001) koja je potvrdila da su uvjerenja o tradicionalnim rodnim ulogama i hipermaskulinitet povezani s negativnijim stavovima prema gejevima i lezbijkama. Osim toga, s negativnijim stavovima prema gejevima i lezbijkama povezani su i ambivalentni stavovi prema muškarcima i ženama (Tomić i Čepulić, 2013) te desničarska autoritarnost definirana kao sklonost k bespogovornom slijeđenju društvenih konvencija i autoriteta te izvršavanju naredbi (Jelić, Huić i Kamenov, 2014). Pokazalo se da heteroseksualni muškarci i žene s većom desničarskom autoritarnosti i tradicionalnom rodnom ideologijom (posebice više benevolentnim stavovima prema muškarcima) imaju negativnije stavove prema gejevima i lezbijkama. Iz provedenih istraživanja proizlaze zaključci o ambivalentnim stavovima prema muškarcima i ženama kao psihološkim procesima koji, unutar šire desničarske dispozicije ličnosti, predstavljaju dio tradicionalnih uvjerenja koja doprinose nastanku i održavanju negativnih stavova prema gejevima i lezbijkama.

Pored rodnih razlika, religioznost je jedna od najispitivanijih varijabli koja je visoko povezana sa stavovima prema gejevima i lezbijkama. Istraživanja pokazuju da religioznije osobe, kojima je vjera važna u životu i koje češće prisustvuju vjerskim obredima imaju negativnije stavove prema homoseksualnim osobama (Whitley, 2009). Pokazalo se da religiozne osobe imaju negativnije stavove, neovisno o tome jesu li ekstrinzično („osoba rabi religiju“) ili intrinzično religiozno orijentirani („osoba živi religiju“) (Green i Herek, 1999). Kršćanstvo ne odobrava homoseksualnost kao seksualnu orijentaciju i time stigmatizira homoseksualne osobe. S obzirom da je u našoj kulturi kršćanstvo dominantna religija, Parmač (2005) i Tomić i Čepulić (2013) potvrđuju da osobe kojima je vjera važnija u životu imaju negativniji stav prema homoseksualnim osobama. To je vjerojatno rezultat samog religijskog učenja koje homoseksualnost smatra grijehom.

Nalazi konzistentno potvrđuju da kontakt s homoseksualnim osobama također utječe na stavove prema gejevima i lezbijkama. Sudionici koji imaju poznanika, prijatelja ili rođaka homoseksualne orijentacije, konzistentno imaju pozitivnije stavove prema gejevima i lezbijkama (Herek i Glunt, 1993; Smith, Axelton i Saucier, 2009). To je u skladu s Allportovom hipotezom kontakta (Allport, 1954) prema kojoj redovita interakcija članova grupa između kojih postoje negativni stavovi može dovesti do promjene tih stavova. Prema toj hipotezi, do smanjenja negativnih stavova posebice bi trebalo doći ukoliko sudionici u kontaktu imaju jednak status, surađuju na postizanju zajedničkog cilja, ovisni su jedni o drugima te imaju podršku institucija (Allport, 1954). Kod nas je istraživanje Tomić i Čepulić (2013) pokazalo da osobe koje imaju bliske kontakte s

osobama homoseksualne orijentacije u prosjeku imaju i pozitivnije stavove prema toj populaciji, čak i kada nisu zadovoljeni svi uvjeti Allportove hipoteze kontakta. Istraživanje Huić, Jugović i Kamenov (u tisku) pokazuje da veći stupanj kontakta s homoseksualnim osobama objašnjava i veću podršku pravima gejeva i lezbijki. Ako sam kontakt dovodi do većeg prihvatanja homoseksualnih osoba, to ima praktičnu implikaciju za mogućnost smanjivanja negativnih stavova prema gejevima i lezbijkama i pružanju podrške njihovim pravima.

Međutim, eksplicitne mjere stavova pokazale su se osjetljive na socijalnu poželjnost odgovora i kontekst ispitivanja te su primjenjive samo na sudionike koji su u stanju verbalno artikulirati svoje stavove (Nisbett i Wilson, 1977). U ispitivanju stavova prema homoseksualnim osobama, sudionici mogu težiti predstaviti se kao tolerantne osobe bez predrasuda. To dovodi u pitanje način mjerenja stavova prema gejevima i lezbijkama. Naime, ako sudionici u istraživanju lako prepoznaju koji se koncept nastoji izmjeriti nekim upitnikom, moguće je da svoje odgovore prilagođavaju očekivanjima prisutnim u kulturi u kojoj žive kako bi ostavili bolji dojam, tj. prikazali se u boljem svjetlu (Jelić i Tonković, 2009). Navedena ograničenja eksplicitnih mjera i činjenica da ljudi često ne mogu identificirati što je točno utjecalo na njihov stav prema nečemu, potaknula su razvoj novih tehnika mjerenja koje će implicitno izmjeriti željene psihološke konstrukte, poput stavova prema socijalno osjetljivim skupinama.

1.2. Implicitne mjere stavova

Greenwald, McGhee i Schwartz (1998) implicitne stavove definiraju kao prosudbe ili ponašanja koji su pod utjecajem automatski aktiviranih evaluacija, a da pri tome pojedinac nije svjestan tog utjecaja. Pojam implicitno nastao je kako bi se primijenio na mjerne procedure koje bi izbjegavale zahtjevniji introspektivni pristup te smanjile svjesnu kontrolu i namjeru za davanje „pravog“ odgovora (Nosek, Greenwald i Banaji, 2007). No, iako nam omogućuju procjenu stavova bez da ljude o tome direktno pitamo, to nikako ne znači da ljudi nisu svjesni svojih implicitnih stavova (Fazio i Olson, 2003). Neki istraživači ističu da implicitno ne smije značiti nesvjesno te da trebamo govoriti o implicitnim mjerama nekog konstrukta, a ne o implicitnim stavovima. S obzirom da je često nejasno na što se odnosi termin „implicitna mjera“, De Houwer (2006) ističe da je neka mjera implicitna ako zadovoljava slijedeća tri kriterija: 1) sudionici nisu svjesni da se neki stav mjeri, 2) nemaju svjestan pristup tom stavu i 3) nemaju kontrolu nad ishodom mjerenja. Ti različiti kriteriji ne moraju se skupa pojavljivati i zbog toga je bitno da se uvijek specificira

u kojem smislu je neka mjera implicitna. Primjerice, ako je u istraživanju utvrđen implicitni rezultat stava prema homoseksualnim osobama, treba naglasiti da je rezultat implicitan u smislu da sudionici nad njim nemaju kontrolu i da ne mogu njime svjesno manipulirati. Cilj implicitnih mjera jest što više smanjiti svjesno procesiranje, a dobiti što više informacija o nenamjernim, automatskim procesima koji utječu na stavove i ponašanja. Ono što ljudi spontano misle neće biti identično onome što javno govore, a korištenje implicitnih mjera smanjuje mogućnost simulacije stavova sudionika. Istraživanja su pokazala da ne postoji statistički značajan efekt simuliranja kada sudionici imaju prethodnog iskustva s implicitnim mjerama te da se sudionici podložni simuliranju mogu prepoznati jer namjerno sporije rješavaju zadatke ili rade puno više pogrešaka nego ostali. Implicitne mjere sve češće koriste isključivo slikovne podražaje i rješenje su za testiranje sudionika koji ne mogu iskazati svoje stavove (poput djece i neobrazovanih osoba) (Žeželj, Lazarević i Pavlović, 2010). Pored toga, njihova primjena je brza i jednostavna, a same mjere su izrazito fleksibilne.

Uhlmann i sur. (2012) navode kako se implicitne mjere temeljene na asocijacijama danas smatraju metodološki i empirijski najvjerodostojnijima jer se temelje na mjerenju i analizi vremena reakcije u određenim zadacima. Najpoznatija takva mjera, Test implicitnih asocijacija (*engl.* Implicit Association Test, IAT) predstavljena je od strane Greenwalda i suradnika 1998. godine i namijenjena je neizravnom mjerenju snage automatskih asocijacija između koncepata i atributa. IAT od sudionika zahtijeva što bržu kategorizaciju dva ciljna koncepta s određenim atributima. Pri tome se brža kategorizacija interpretira kao posljedica jače mentalne asocijacije u memoriji između koncepata i atributa. Primjerice, ako ispitujeemo implicitne stavove prema homoseksualnim osobama kombinirat ćemo zadatak kategorizacije koncepata koji odgovaraju dvjema različitim kategorijama objekata stava koji se uspoređuju (homoseksualci naspram heteroseksualcima) i zadatak kategorizacije pridjeva, odnosno atributa jasno pozitivne ili negativne valencije (ugodno naspram neugodno). Pretpostavka je da će sudionici koji imaju negativan stav prema homoseksualnim osobama brže odgovarati kada su koncept i atribut koji dijele isti odgovor snažno povezani (zadatak kompatibilan njihovom stavu: homoseksualci + negativni atributi), nego kad su slabo povezani (zadatak nekompatibilan njihovom stavu: homoseksualci + pozitivni atributi). Na temelju razlika u prosječnim vremenima reakcije na kompatibilne i nekompatibilne zadatke, računa se IAT D-mjera (Greenwald i sur., 1998). Intenzitet i smjer D-mjere pokazuju snagu asocijacije jednog koncepta naspram drugoga.

Mnoga istraživanja bavila su se provjerom metrijskih karakteristika implicitnih mjera stavova. Utvrđeno je kako implicitne mjere općenito imaju manju pouzdanost od eksplicitnih mjera. Nosek i sur. (2007) smatraju da je tome tako jer je priroda testiranja implicitnim mjerama takva da bilo kakvi ometajući faktori izvan ili unutar sudionika koji su prisutni za vrijeme procedure (npr. buka s ulice ili je sudionik zaboravio isključiti mobitel) mogu okupirati pažnju sudionika i dovesti do irelevantne varijabilnosti. Istraživanja koja su ispitivala implicitne mjere stavova prema homoseksualnim osobama uz pomoć IAT-a pokazala su da on ima zadovoljavajuću pouzdanost unutarnje konzistencije te da jednako dobro, kao i eksplicitne mjere, razlikuje homoseksualne od heteroseksualnih sudionika (Banse, Seise i Zerbes, 2001).

Međutim, Bluemke i Frieze (2008) smatraju da, čak i kad prihvatimo IAT-ovu prilagodljivost, pouzdanost i valjanost, ostaje problematično to što IAT daje samo nejasne odgovore na pitanja o apsolutnoj evaluaciji ciljnog koncepta. U mnogim slučajevima izbor dviju različitih kategorija za usporedbu prepušten je samim autorima (pogotovo ako ne postoji prirodna kategorija usporedbe, odnosno prirodni antonim) te je stoga vrlo subjektivan. Nejasno je jesu li pronađene preferencije heteroseksualaca ispred homoseksualaca, gejeva i lezbijki rezultat favoriziranja vlastite grupe ili rezultat predrasuda prema vanjskoj grupi. Također, Karpinski i Steinman (2006) navode kako je zbog komparativne prirode IAT-a moguće da rezultati pokažu postojanje negativnih stavova prema gejevima i lezbijkama kod sudionika koji: 1) nemaju nikakvih evaluativnih asocijacija prema gejevima i lezbijkama, ali imaju pozitivne asocijacije prema heteroseksualcima, 2) imaju pozitivne asocijacije prema gejevima i lezbijkama, ali imaju još pozitivnije asocijacije prema heteroseksualcima, 3) imaju negativne asocijacije prema gejevima i lezbijkama i pozitivne asocijacije prema heteroseksualcima ili 4) imaju negativne stavove prema gejevima i lezbijkama i negativne stavove prema heteroseksualcima, ali manje negativne nego prema gejevima i lezbijkama.

Iz prethodno navedenog razloga, u pokušaju daljnjeg poboljšavanja korištenja Testa implicitnih asocijacija kao implicitne mjere stava, Karpinski i Steinman (2006) predlažu korištenje „*Single Category IAT*“ (SC-IAT) koji omogućuje mjerenje implicitnog stava bez da specificiramo kategoriju za usporedbu. SC-IAT mjeri snagu evaluativnih asocijacija s jednim objektom stava i eliminira potrebu za drugim kontrastnim objektom stava. Istraživanja pokazuju da SC-IAT dovodi do nijansiranih zaključaka nego IAT, a ne isključuje u potpunosti mogućnost usporedbe ciljnih kategorija. Istraživači ističu da uvijek možemo računati razliku između dva različita SC-IAT-a (npr. primijenjeni jedan za

drugim, SC-IAT prema gejevima i SC-IAT prema heteroseksualcima slični su IAT-u koji ispituje stavove prema gejevima uz pomoć kontrastnih kategorija gejevi i heteroseksualci). Istraživanja su pokazala da je SC-IAT vrlo fleksibilna mjera, jednostavna za primjenu, najčešće korištena za ispitivanje stavova i uvjerenja te relativno neosjetljiva na simuliranje i samoprezentacijski efekt. Karpinski i Steinman (2006) pokazali su da SC-IAT ima skromnu test-retest pouzdanost, ali zadovoljavajuću pouzdanost unutarnje konzistencije, s prosjekom od .69. Manja test-retest pouzdanost implicitnih mjera može biti posljedica toga što one zahvaćaju implicitnu, automatsku kogniciju i afektivna stanja, više nego stabilne osobine (Uhlmann i sur., 2012). Prediktivna valjanost SC-IAT-a potvrđena je u više područja, uključujući potrošačke izbore i samopoštovanje, dok povezanost SC-IAT-a s eksplicitnim mjerama varira od niske do visoke kroz različita područja.

SC-IAT omogućuje ispitivanje stavova prema muškarcima, odnosno ženama homoseksualne orijentacije neovisno o stavovima prema muškarcima i ženama heteroseksualne orijentacije. Naime, moguće je da mentalna reprezentacija gejeva ili lezbijki postane još ekstremnija nakon naknadne aktivacije mentalne reprezentacije muškaraca i žena heteroseksualne orijentacije. Breen i Karpinski (2013) su odvojeno analizirali SC-IAT prema homoseksualcima i SC-IAT prema heteroseksualcima te otkrili da su sudionici imali neutralne, odnosno ambivalentne asocijacije prema homoseksualcima, ali su imali pozitivne asocijacije prema heteroseksualcima. To je išlo u prilog objašnjenju da je IAT rezultat koji pokazuje postojanje negativnosti, odnosno predrasuda prema vanjskoj grupi primarno posljedica favoriziranja vlastite grupe, a ne omalovažavanja vanjske grupe. Bitno je zapamtiti da SC-IAT rezultat oko nule može ukazivati na neutralne, odnosno niti pozitivne niti negativne asocijacije prema gejevima i lezbijkama ili na ambivalentne, odnosno i pozitivne i negativne asocijacije prema gejevima i lezbijkama. SC-IAT efekt se, kao i IAT efekt, još uvijek tumači na različite načine i zbog toga je potrebno pažljivo i savjesno korištenje ove procedure.

1.3. Odnos eksplicitnih i implicitnih mjera stavova

Iako u istraživanjima postoji velika varijabilnost utvrđenih korelacija između eksplicitnih i implicitnih mjera nekog konstrukta, Hofmann i sur. (2005) u svojoj meta-analizi navode da je ta korelacija u prosjeku niska i pozitivna i iznosi .24. Tu relativno nisku korelaciju implicitnih i eksplicitnih mjera objašnjavaju navodeći da to može biti posljedica pristranosti u odgovaranju na eksplicitnim mjerama, odnosno ukoliko se radi o socijalno osjetljivim pitanjima sudionici će biti motivirani da maskiraju svoje odgovore.

No, visina te korelacije može biti i posljedica proceduralnih obilježja samih metoda koje se koriste pa će, primjerice, korelacija biti viša ukoliko na IAT-u izmjenjujemo redoslijed kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka, a niža ukoliko je redoslijed zadavanja fiksna. Također, kako IAT mjeri automatski afektivni odgovor, korelacija će biti veća ako i eksplicitne mjere prvenstveno mjere afektivne, a ne kognitivne stavove. Uhlmann i sur. (2012) navode da su eksplicitni i implicitni procesi neovisni jedni o drugima i povezani su s različitim neurokognitivnim sustavima te stoga često vrlo nisko međusobno koreliraju. No, to ne znači da su implicitni procesi izvan svjesne kontrole i samo integracijom eksplicitnih i implicitnih mjera možemo dobiti kompletnu sliku mjerenog konstrukta. Eksplicitne i implicitne mjere trebaju nadopunjavati jedna drugu jer su pouzdane i valjane i služe kao prediktori ponašanja. Istraživanja pokazuju da SC-IAT relativno nisko korelira s eksplicitnim mjerama, no kao mjera samopoštovanja SC-IAT pokazuje značajnu srednje do veliku korelaciju s eksplicitnim mjerama samopoštovanja (Karpinski i Steinman, 2006).

1.4. Odrednice implicitno izmjerenih stavova prema homoseksualnim osobama

Istraživanja su pokazala da rodne razlike postoje i na implicitnim mjerama stavova prema homoseksualnim osobama, odnosno da heteroseksualni muškarci imaju negativnije stavove prema homoseksualnim osobama od heteroseksualnih žena (Banse i sur., 2001). U svojem istraživanju Steffens (2005) je ispitala odvojeno stavove prema gejevima i prema lezbijkama te pronašla da muškarci imaju negativnije stavove na implicitnim mjerama i prema gejevima i prema lezbijkama od žena i da je ta razlika još veća kada su objekt stava gejevi. Ona navodi da je moguće da se povezanost između tradicionalnih rodni uvjerenja i negativnih stavova prema gejevima i lezbijkama ne mora temeljiti samo na eksplicitnom, svjesnom razmišljanju. Sudionici s tradicionalnim rodni uvjerenjima mogu pokazati spontane negativne procjene gejeva i lezbijki i izvan njihove svjesne kontrole. No, još uvijek ne postoji relevantno objašnjenje zašto dolazi do rodni razlika i na implicitnim mjerama stavova.

Rowatt i sur. (2006) provode prvo istraživanje koje ispituje odnos dimenzija religioznosti i implicitni seksualni predrasuda. Pokazalo se da je jedino religijski fundamentalizam (snažno uvjerenje pojedinca da njegova vjera sadrži temeljne i nepogrešive istine) značajno povezan s negativnim stavovima prema homoseksualnim osobama na implicitnim mjerama. Kada se ispitivao odnos ekstrinzične i intrinzične religioznosti s implicitno mjerenim stavovima, pokazalo se da je jedino intrinzična religioznost povezana s negativnim stavovima prema homoseksualnim osobama (Tsang i

Rowatt, 2007). Jonathan (2008) pak pronalazi da je jedini značajan prediktor negativnih implicitnih stavova prema homoseksualnim osobama desničarski autoritarizam. Kao što vidimo, navedena istraživanja ne daju jednoznačne nalaze o odnosu religioznosti i implicitno mjerenih stavova prema homoseksualnim osobama te su potrebna detaljnija istraživanja koja bi rasvijetlila taj odnos.

Jedino istraživanje koje smo pronašli koje ispituje odnos kontakta i stavova prema gejevima na implicitnim mjerama (Lemm, 2006) pokazalo je da su stavovi prema gejevima pozitivniji ako sudionici imaju češće i bliže kontakte s homoseksualnim osobama, što je u skladu s istraživanjima eksplicitnih mjera. No, kako nismo pronašli istraživanje koje ispituje odnos kontakta i stavova prema lezbijkama na implicitnim mjerama, zaključili smo da je uloga kontakta, kao i uloga religioznosti, u predviđanju stavova prema gejevima i lezbijkama na implicitnim mjerama nedovoljno istražena te iz toga proizlaze ciljevi našeg istraživanja.

2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Ovim istraživanjem željeli smo ispitati odnos eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama, rodne razlike u tim stavovima te provjeriti ulogu važnosti vjere i kontakta s homoseksualnim osobama u predviđanju stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama.

U skladu s navedenim ciljem, postavljeni su sljedeći problemi:

1. Ispitati rodne razlike u stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama.

Hipoteza 1. Pretpostavili smo da će muškarci općenito imati negativnije stavove i prema gejevima i prema lezbijkama od žena. Također, pretpostavili smo da će muškarci imati negativnije stavove prema gejevima nego prema lezbijkama, dok će žene imati jednako pozitivne, odnosno negativne stavove i prema gejevima i prema lezbijkama. Isti obrazac rodni razlika očekujemo i u slučaju eksplicitnih i u slučaju implicitnih mjera stavova.

2. Ispitati mogućnost predviđanja stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama na temelju važnosti vjere i kontakta s osobama homoseksualne orijentacije.

Hipoteza 2. Pretpostavili smo da će sudionici kojima je vjera važnija i koji imaju vrlo malo ili nemaju kontakata s osobama homoseksualne orijentacije imati negativnije stavove prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama. Kako nismo uspjeli pronaći relevantna istraživanja koja ispituju utjecaj navedenih varijabli na implicitno mjerene stavove, željeli smo provjeriti imaju li važnost vjere i kontakt s homoseksualnim osobama utjecaj i na implicitno izmjerene stavove prema gejevima i lezbijkama.

3. Ispitati povezanost eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama.

Hipoteza 3. Pretpostavili smo da će eksplicitne i implicitne mjere stavova biti u niskoj, pozitivnoj korelaciji.

3. METODOLOGIJA

3.1. Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 311 sudionika. Pregledom rezultata prije statističke obrade, 7 sudionika je isključeno zbog nepotpunih i/ili preskočenih odgovora, a 21 sudionik se u upitniku sociodemografskih podataka izjasnio da je biseksualne, uglavnom homoseksualne ili isključivo homoseksualne orijentacije te su i oni isključeni iz daljnje obrade. No, pokazalo se i da se sudionici uglavnom heteroseksualne orijentacije statistički značajno razlikuju u svojim stavovima od isključivo heteroseksualnih sudionika te je iz daljnje obrade isključeno i dodatnih 44 sudionika. Od ukupnog broja sudionika, 239 bilo je isključivo heteroseksualne orijentacije (od čega 56.5% žena i 43.5% muškaraca) i samo su njihovi rezultati ušli u završnu obradu podataka. Najveći dio uzorka je mlađi od 24 godine (87.4%), a distribucija dobi je pozitivno asimetrična ($M = 20.84$; $SD = 2.67$). Po obrazovnoj strukturi, najveći je broj sudionika koji imaju završenu srednju školu (68.6%), zatim preddiplomski studij (23%) te diplomski studij (7.6%). Ovim uzorkom prvenstveno smo obuhvatili studente s ukupno 21 studijskog programa Sveučilišta u Zagrebu (od čega gotovo polovica studira na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (49%), a 37.7% od ukupnog uzorka su studenti psihologije). Oko polovice sudionika (48.5%) rješavalo je eksplicitne i implicitne mjere stavova prema gejevima, dok je druga polovica (51.5%) rješavala eksplicitne i implicitne mjere stavova prema lezbijkama.

3.2. Postupak

Postupak prikupljanja podataka proveden je u vremenskom periodu od 3 tjedna tijekom studenog 2014. godine na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Sudionici su kroz postupak ispitivanja prolazili individualno na računalima, vođeni uputama eksperimentatora. Prije ispitivanja, sudionicima je bilo naglašeno da im je zagarantirana anonimnost te da u bilo kojem trenutku mogu odustati od ispitivanja.

Postojala su dva dijela ispitivanja. U jednom dijelu sudionici su davali eksplicitne odgovore na skalu stavova prema homoseksualnim osobama i sociodemografski upitnik koji su bili prezentirani online na računalu. Skala stavova prema homoseksualnim osobama imala je dvije forme – skalu stavova prema gejevima (ATG) i skalu stavova prema lezbijkama (ATL) i po slučaju je polovica muškaraca, odnosno žena riješila skalu stavova prema gejevima, odnosno lezbijkama.

U drugom dijelu sudionici su rješavali implicitnu mjeru stavova (SC-IAT³) napisanu pomoću Inquisit 4 Lab programa za generiranje psiholoških eksperimenata. Implicitna mjera stavova također je imala dvije forme – SC-IAT za gejeve i SC-IAT za lezbijke. I u ovom dijelu ispitivanja polovica muškaraca, odnosno žena po slučaju je riješila SC-IAT za gejeve, odnosno lezbijke.

S obzirom da ne postoje konzistentni nalazi o utjecaju redoslijeda primjenjivanja eksplicitnih i implicitnih mjera stavova na rezultate, polovica je sudionika po slučaju najprije rješavala ATLG i zatim SC-IAT, a polovica najprije SC-IAT i zatim ATLG.

3.3. Instrumenti

Skala stavova prema gejevima/lezbijkama (engl. The Attitudes Toward Lesbians and Gay Men Scale, ATLG; Herek, 1988). Herek i Greene (1999) savjetuju istraživačima da, ako nije izrazito poželjan veći broj čestica, primijene kratke verzije ATL i ATG, kao skraćene, ali djelotvorne mjere. Kraća verzija se danas češće koristi i sadrži 5 tvrdnji po subskali te je bila primijenjena i u ovom istraživanju. Sudionici su davali odgovore na skali od 1 (Izrazito se ne slažem) do 5 (Izrazito se slažem). Viši rezultat na skali ukazuje na pozitivnije stavove prema gejevima, odnosno lezbijkama, a raspon rezultata kreće se od 5 do 25. U ovom ispitivanju ATG je pokazala visoku pouzdanost tipa unutarnje konzistencije $\alpha=.899$ te jednodimenzionalnu faktorsku strukturu uz objašnjenih 71.67% varijance. ATL

³ Kako bismo napravili Single Category Picture Implicit Attitude Test, preuzeli smo „script“ temeljen na radu Karpinskog i Steinmana (2006) i objavljen od strane Millisecond Software LLC.

također ima visoku pouzdanost tipa unutarnje konzistencije $\alpha=.868$ te jednodimenzionalnu faktorsku strukturu uz objašnjenih 66.22% varijance.

SC-IAT za lezbijke i SC-IAT za gejeve. Prije početka rješavanja SC-IAT-a svi sudionici su pročitali listu podražaja koji će im biti prezentirani. Evaluativne kategorije bile su dobro i loše, a objektna kategorija bila je lezbijke ili gejevi. Za svaku evaluativnu kategoriju korištena je 21 riječ (Prilog A), a za svaku objektnu kategoriju su korištene 4 slike simbola odabrane tako da asociraju na gejeve ili lezbijke (Prilog B). Karpinski i Steinman (2006) su predložili da SC-IAT čine četiri bloka ili faze različitih zadataka. U Tablici 1 prikazana je struktura SC-IAT-a, s obzirom na blokove, na primjeru ispitivanja stavova prema lezbijkama.

Tablica 1
Shematski prikaz SC-IAT-a na primjeru mjerenja stavova prema lezbijkama.

Blok	Broj zadataka	Funkcija	Lijeva tipka „E“	Desna tipka „I“
1	24	Uvježbavanje	Dobro	Loše + lezbijke
2	72	Pravo mjerenje (kompatibilni zadatak)	Dobro	Loše + lezbijke
3	24	Uvježbavanje	Dobro + lezbijke	Loše
4	72	Pravo mjerenje (nekompatibilni zadatak)	Dobro + lezbijke	Loše

Pri rješavanju kompatibilnih zadataka sudionik je trebao što brže kategorizirati prezentirane riječi i slike na način da lijevom rukom (pritiskom na tipku „E“) reagira na riječi iz evaluativne kategorije dobro, a desnom rukom (pritiskom na tipku „I“) na riječi iz evaluativne kategorije loše i na slike koje pripadaju objektnoj kategoriji gejeva, tj. lezbijki u drugoj formi testa. Pri rješavanju nekompatibilnih zadataka sudionik je na riječi iz evaluativne kategorije dobro i na slike koje pripadaju objektnoj kategoriji gejeva, tj. lezbijki u drugoj formi testa, reagirao pritiskom lijeve ruke na tipku „E“, a na riječi iz evaluativne kategorije loše pritiskom desne ruke na tipku „I“. Obje evaluativne kategorije i objektna kategorija su za vrijeme rješavanja svih blokova bile ispisane u lijevom, odnosno desnom uglu ekrana.

Riječi i slike bile su prikazane na ekranu dok sudionik ne bi na njih odgovorio, odnosno do 1500 ms. Tada bi se na ekranu pojavilo upozorenje „Molimo, brže odgovarajte!“ u trajanju od 500 ms kako bi se kod sudionika stvorio osjećaj užurbanosti i

kako bi se smanjila mogućnost kontroliranih mentalnih procesa. Nakon svakog odgovora sudionici su dobili povratnu informaciju o točnosti svojeg odgovora. Na sredini ekrana prikazao bi se zeleni O u trajanju od 150 ms ako je odgovor bio točan, odnosno crveni X ako je odgovor bio netočan, nakon kojega nije bila potrebna korekcija odgovora već se dalje nastavljalo odgovarati na podražaje.

Unutar jedne forme SC-IAT-a rotirali smo redoslijed između blokova kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka jer su nalazi pokazali da se javljaju nešto jače asocijacije na zadacima bloka koji je prvi rješavan (Greenwald i sur., 1998). Tako je polovica sudionika po slučaju prvo rješavala kompatibilne zadatke (tzv. lakšu kombinaciju u kojoj sudionici reagiraju istom tipkom na riječi iz evaluativne kategorije loše i na slike iz objektne kategorije gejevi, tj. lezbijke u drugoj formi testa), a zatim nekompatibilne zadatke (tzv. težu kombinaciju u kojoj reagiraju istom tipkom na riječi iz evaluativne kategorije dobro i slike iz objektne kategorije gejevi, tj. lezbijke u drugoj formi testa). Druga je polovica sudionika rješavala test obrnutim redoslijedom blokova.

Implicitna mjera stavova (tzv. D-mjera) dobivena je kao omjer razlika aritmetičkih sredina latencija između bloka kompatibilnih i bloka nekompatibilnih zadataka i zajedničke standardne devijacije tih latencija neovisno o bloku. D mjeru predstavili su Greenwald, Nosek i Banaji 2003. godine (prema Jelić i Tonković, 2009) kao najbolji algoritam konačnog rezultata na IAT-u. D mjera slična je Cohenovom d i može se interpretirati kao veličina efekta. Još uvijek postoje dileme u načinu obrade podataka dobivenih ovim testom. Jelić i Tonković (2009) pronalaze da se latencije bloka za uvježbavanje značajno razlikuju od latencija dobivenih u bloku pravog mjerenja te zaključuju da nije opravdano uključivanje latencije odgovora na zadacima bloka za uvježbavanje, ali niti latencije pogrešnih odgovora u analizu vremena reakcije i u formiranje konačnog rezultata na IAT-u. U ovom istraživanju latencije zadataka blokova za uvježbavanje i latencije netočnih reakcija, nisu uključene u konačni rezultat.

Sociodemografski upitnik napravljen je za potrebe ovog istraživanja i sadržavao je pitanja o rodu, dobi, stupnju obrazovanja, studijskom programu te pitanje o vlastitoj seksualnoj orijentaciji na kojemu je bilo ponuđeno sljedećih pet odgovora: isključivo heteroseksualna, uglavnom heteroseksualna, biseksualna, uglavnom homoseksualna i isključivo homoseksualna. Unutar sociodemografskih karakteristika mjerili smo i religioznost i kontakt sudionika s homoseksualnim osobama. Odлучili smo se za samo jedno pitanje o religioznosti: „Koliko vam je vjera važna u životu?“. Važnost vjere mjerena na takav način pokazala se kao jedna od najpraktičnijih varijabli u istraživanjima stavova

prema homoseksualnim osobama kod nas (npr. Tomić i Čepulić, 2013). Sudionici su trebali dati odgovor na pitanje na skali od 1 (Uopće mi nije važna) do 7 (Izrazito mi je važna). Kontakt s osobama homoseksualne orijentacije mjerili smo česticom na kojoj su sudionici mogli označiti više odgovora, odnosno trebali su označiti: jesu li ikada imali kontakt s osobom homoseksualne orijentacije (0), poznaju li takvu osobu (1), je li član njihove šire obitelji homoseksualne orijentacije (2), je li član njihove uže obitelji homoseksualne orijentacije (3) i imaju li prijatelja ili prijateljicu homoseksualne orijentacije (4). Kako bismo izračunali stupanj kontakta, ponderirali smo određene odgovore s različitim vrijednostima, koje su prikazane u zagradama pored navedenih opcija. Stupanj kontakta predstavlja sumu svih pondera koje je sudionik označio. Na taj način skala je imala raspon od 0 do 10 i veći broj ukazivao je na češći i bliži stupanj kontakta s osobama homoseksualne orijentacije.

4. REZULTATI

4.1. Preliminarne analize

S obzirom na postojanje nekonzistentnih nalaza o utjecaju redoslijeda primjenjivanja eksplicitne i implicitne mjere na konačan rezultat stava i redoslijeda zadavanja blokova kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka na rezultate SC-IAT-a, odlučili smo preliminarno analizirati te utjecaje.

U ovom istraživanju nismo pronašli značajan utjecaj redoslijeda primjenjivanja eksplicitne i implicitne mjere na konačan rezultat stava ni prema gejevima ($t = 1.533$, $df = 114$, $p > .05$) ni prema lezbijkama ($t = 0.718$, $df = 121$, $p > .05$).

Redoslijed zadavanja blokova kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka jedan je od najčešće proučavanih faktora koji utječu na rezultate SC-IAT-a, a deskriptivne vrijednosti i rezultati t-testova za naše istraživanje nalaze se u Tablici 2. Iz rezultata možemo vidjeti da je redoslijed zadavanja blokova kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka doveo do statistički značajne razlike na konačnom rezultatu SC-IAT-a za gejeve, ali ne i na SC-IAT-u za lezbijke. Sudionici koji su prvo rješavali blok kompatibilnih zadataka, a zatim blok nekompatibilnih zadataka u prosjeku su imali negativnije stavove prema gejevima.

Tablica 2
Rezultati t-testa u ispitivanju utjecaja redoslijeda zadavanja blokova kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka na rezultate SC-IAT-a za gejeve i za lezbijke

		<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
SC-IAT za gejeve	Kompatibilni zadatak	56	-.07	.190	2.935	.004
	Nekompatibilni zadatak	60	.04	.204		
SC-IAT za lezbijke	Kompatibilni zadatak	60	.03	.159	1.205	.230
	Nekompatibilni zadatak	63	.07	.211		

4.2. Rodne razlike u stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama

Prvi problem ovog istraživanja bio je ispitati rodne razlike u stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama. Deskriptivne vrijednosti za eksplicitno izmjerene stavove prema gejevima i lezbijkama prikazane su u Tablici 3.

Tablica 3
Deskriptivna statistika za eksplicitno izmjerene stavova prema gejevima i lezbijkama s obzirom na rod sudionika i objekt stava ($N = 239$)

Objekt stava	Rod sudionika				Ukupno	
	Muškarac		Žena			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Gejevi	17.47	5.846	18.44	5.488	18.00	5.651
Lezbijke	19.26	4.180	18.25	5.425	18.67	4.953
Ukupno	18.35	5.151	18.34	5.435		

Iz prikazanih deskriptivnih vrijednosti vidljivo je da su prosječni rezultati stavova na eksplicitnoj mjeri i prema gejevima i prema lezbijkama viši od srednje vrijednosti skale koja iznosi $M = 15$ te možemo reći kako su stavovi prema gejevima i lezbijkama u prosjeku pozitivni.

Složena analiza varijance s dva faktora: rodnom sudionika i objektom stava, pokazala je da glavni efekt roda nije značajan ($F = 0.001$; $df = 1$ i 235 , $p > .05$), odnosno da ne postoje rodne razlike u stavovima prema gejevima i lezbijkama. Glavni efekt objekta

stava također se nije pokazao značajnim ($F = 1.316$; $df = 1$ i 235 , $p > .05$). Stavovi sudionika prema gejevima nisu se razlikovali od stavova prema lezbijkama, odnosno sudionici imaju podjednako pozitivne odnosno negativne stavove prema gejevima i lezbijkama. Niti interakcija roda sudionika i objekta stava nije se pokazala statistički značajna ($F = 2.038$; $df = 1$ i 235 , $p > .05$) iz čega se može zaključiti da ne postoje složenije razlike u stavovima prema gejevima i lezbijkama ovisno o rodu sudionika. Utvrđeni nalazi nisu u skladu s očekivanjima. Nismo potvrdili hipotezu da će muškarci općenito imati negativnije stavove i prema gejevima i prema lezbijkama od žena, niti da će muškarci imati negativnije stavove prema gejevima nego prema lezbijkama, dok će žene imati jednako pozitivne, odnosno negativne stavove i prema gejevima i prema lezbijkama.

Deskriptivne vrijednosti implicitno izmjerenih stavova prema gejevima i lezbijkama prikazane su u Tablici 4.

Tablica 4

Deskriptivna statistika za implicitno izmjerene stavove prema gejevima i lezbijkama s obzirom na rod sudionika i objekt stava ($N = 239$)

Objekt stava	Rod sudionika				Ukupno	
	Muškarac		Žena			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Gejevi	-.02	.211	-.01	.199	-.02	.204
Lezbijke	.02	.193	.08	.182	.05	.188
Ukupno	.00	.203	.03	.195		

Iz prikazanih deskriptivnih vrijednosti ponovno je vidljivo da se prosječni rezultati na implicitnoj mjeri stavova prema gejevima i lezbijkama razlikuju od srednje vrijednosti SC-IAT D-mjere koja iznosi $M = 0$. Na temelju tih podataka možemo reći kako su stavovi prema gejevima negativniji od stavova prema lezbijkama.

I ovdje smo proveli složenu analizu varijance koja je pokazala da je značajan jedino glavni efekt objekta stava ($F = 6.573$; $df = 1$ i 235 , $p < .01$). Očekivano, sudionici općenito imaju negativnije stavove prema gejevima, nego prema lezbijkama. Suprotno očekivanjima, efekt roda ($F = 1.363$; $df = 1$ i 235 , $p > .05$) i interakcijski efekt ($F = 0.787$; $df = 1$ i 235 , $p > .05$) ponovno su se pokazali statistički neznčajnima.

4.3. *Predviđanje stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama na temelju važnosti vjere i kontakta s homoseksualnim osobama*

Drugi problem ovog istraživanja bio je ispitati koliko dobro na temelju važnosti vjere i kontakta s homoseksualnim osobama možemo predviđati stavove prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama. Deskriptivne vrijednosti za važnost vjere jesu sljedeće: $M = 3.91$, $SD = 2.263$, $N = 239$, uz raspon rezultata od 1 do 7. Deskriptivne vrijednosti za kontakt s homoseksualnim osobama jesu: $M = 2.38$, $SD = 1.808$, $N = 239$, uz raspon rezultata od 0 do 6.

Najprije smo izračunali bivarijatne korelacije navedenih varijabli, a dobivene povezanosti nalaze se u Tablici 5. Vidimo da je važnost vjere značajno povezana sa stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, ali ne i na implicitnim mjerama stavova. Očekivano, sudionici kojima je vjera važnija u životu u prosjeku su imali negativnije stavove prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama. Testiranjem značajnosti razlika između dobivenih koeficijenata nije dobivena značajna razlika ovisno o objektu stava, odnosno na eksplicitnim mjerama važnost vjere podjednako je povezana sa stavovima prema gejevima, kao i prema lezbijkama.

Tablica 5
Korelacije između prediktorskih i kriterijskih varijabli ($N = 239$)

	Eksplicitne mjere stavova		Implicitne mjere stavova	
	Gejevi	Lezbijke	Gejevi	Lezbijke
Važnost vjere	-.511**	-.555**	-.137	-.098
Stupanj kontakta	.504**	.262**	.350**	.116

** $p = .01$

Kontakt s homoseksualnim osobama također je, u skladu s očekivanjima, pokazao značajnu povezanost sa stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, ali i na implicitnoj mjeri stavova prema gejevima. Korelacije pokazuju da osobe koje imaju češće i bliže kontakte s homoseksualnim osobama u prosjeku imaju i pozitivnije stavove prema gejevima i lezbijkama. Testiranjem značajnosti razlika između ovih koeficijenata dobivena je značajna razlika ovisno o objektu stava. Stupanj kontakta na eksplicitnim mjerama objašnjava značajno veći dio varijance stavova prema gejevima, nego prema lezbijkama ($z = 2.18$, $p < .05$), a isto je dobiveno i za implicitne mjere stavova ($z = 1.96$, $p < .05$).

Kako bismo odgovorili na naš drugi problem proveli smo četiri regresijske analize za stavove prema gejevima i lezbijkama za dvije kriterijske varijable – eksplicitne mjere stavova i implicitne mjere stavova. Dobiveni rezultati nalaze se u Tablici 6.

Tablica 6
Rezultati regresijske analiza za stavove prema gejevima i lezbijkama za kriterijske varijable eksplicitnih i implicitnih mjera stavova ($N = 239$)

	Eksplicitne mjere stavova		Implicitne mjere stavova	
	Gejevi	Lezbijke	Gejevi	Lezbijke
	β	β	β	β
Važnost vjere	-.383**	-.543**	-.019	-.092
Stupanj kontakta	.372**	.234**	.343**	.112
R^2	.383**	.363**	.123**	.022

** $p = .01$

Regresijskom analizom za eksplicitne mjere stavova uspjeli smo objasniti 38.3% ukupne varijance stavova prema gejevima i 36.3% ukupne varijance stavova prema lezbijkama. Očekivano, oba prediktora, i važnost vjere, i stupanj kontakta, pokazali su se značajnima u objašnjavanju varijance kriterija. Što je sudionicima vjera bila važnija i što su imali manje kontakata s homoseksualnim osobama to su njihovi stavovi i prema gejevima i prema lezbijkama bili negativniji. Bitno je uočiti da je na eksplicitnim mjerama važnost vjere najvažniji samostalni prediktor stavova i prema gejevima i prema lezbijkama.

Regresijskom analizom za kriterijsku varijablu implicitnih mjera stavova, uspjeli smo objasniti samo 12.3 % ukupne varijance stavova prema gejevima. Značajnom prediktorskom varijablom pokazao se samo kontakt s homoseksualnim osobama. Smjer povezanosti je isti kao i kod eksplicitnih mjera stavova, odnosno što netko ima manje kontakata s homoseksualnim osobama to ima negativnije stavove prema gejevima. Važnost vjere se na implicitnim mjerama nije pokazala značajnom u objašnjavanju varijance stavova prema gejevima i lezbijkama.

4.4. *Povezanost eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama*

Treći problem ovog istraživanja bio je ispitati povezanost eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama. Kako bismo odgovorili na ovaj problem izračunali smo korelacije između eksplicitne i implicitne mjere stavova za gejeve i za

lezbijke. Dobivene vrijednosti pokazale su da je korelacija eksplicitne i implicitne mjere za gejeve statistički značajna ($r = .300, p < .01$), kao i korelacija tih dviju mjera za lezbijke ($r = .277, p < .01$). Možemo reći da su ovi nalazi djelomično u skladu s očekivanjima, i da su eksplicitne i implicitne mjere stavova u niskoj do umjerenoj pozitivnoj korelaciji.

5. RASPRAVA

Neka istraživanja pokazala su da redoslijed primjenjivanja eksplicitne i implicitne mjere može utjecati na konačan rezultat stava. Ukoliko prvo primijenimo eksplicitnu mjeru, ona može povećati dostupnost spoznaja o objektu stava i tako utjecati na izvedbu na implicitnoj mjeri. Isto tako, ukoliko prvo primijenimo implicitnu mjeru, pobuđivanje neočekivanih asocijacija također može poslije utjecati na rezultate na eksplicitnoj mjeri (Nosek i sur., 2007). U našem istraživanju nismo pronašli značajan utjecaj redoslijeda primjenjivanja eksplicitne i implicitne mjere na konačan rezultat stava ni prema gejevima ni prema lezbijkama što je u skladu s dokazima koji sugeriraju da je taj utjecaj u tipičnim okolnostima minimalan ili ga uopće nema (Hofmann i sur., 2005).

Preliminarnom analizom uočili smo da je redoslijed zadavanja blokova kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka doveo do značajne razlike na konačnom rezultatu SC-IAT-a za gejeve, ali ne i na SC-IAT-u za lezbijke. Sudionici koji su prvo rješavali blok kompatibilnih zadataka, a zatim blok nekompatibilnih zadataka u prosjeku su imali negativnije stavove prema gejevima. To je u skladu s istraživanjima koja potvrđuju da prvi zadatak kompromitira obavljanje drugog zadatka (Greenwald i sur., 1998). Kao posljedica toga, možemo dobiti pristrane rezultate na SC-IAT-u jer su tada asocijacije pobuđene u prvom zadatku jače od onih koje se nastoje pobuditi u drugom zadatku. Imajući u vidu rezultate preliminarnih analiza, raspraviti ćemo postavljene hipoteze i dobivene rezultate.

Mnoga dosadašnja istraživanja, kako u svijetu (Kite i Whitley, 1998; Whitley, 2001), tako i kod nas (Parmač, 2005; Tomić i Čepulić, 2013), jasno su pokazala kako na eksplicitno izmjerenim stavovima prema gejevima i lezbijkama postoje rodne razlike. Konzistentan je nalaz da muškarci u prosjeku imaju negativnije stavove od žena te da muškarci u prosjeku imaju negativnije stavove prema gejevima nego prema lezbijkama, dok kod žena te razlike u pravilu nema. U našem istraživanju nismo utvrdili očekivane rezultate rodni razlika. Nismo utvrdili razlike na eksplicitnim mjerama stavova niti ovisno o rodu sudionika, niti ovisno o objektu stava, a ni interakcija roda sudionika i objekta stava

nije se pokazala značajnom. Jedino što je iz našeg istraživanja vidljivo jest da sudionici, neovisno o rodu, imaju općenito pozitivnije stavove na eksplicitnim mjerama i prema gejevima i prema lezbijkama. Na temelju ovih rezultata možemo zaključiti da su muškarci i žene u svojim stavovima više slični, nego različiti. Rezultati dosadašnjih istraživanja jesu pokazali da postoji razlika u stavovima prema gejevima i lezbijkama ovisno o rodu sudionika, kao i o objektu stava, no moramo imati na umu da su te opažene razlike u većini slučajeva više statističke, nego praktične prirode.

Ipak, najvjerojatnije objašnjenje naših rezultata leži u karakteristikama našeg uzorka. Dok navedena istraživanja svoje sudionike broje u tisućama on-line riješenih anketa, mi smo ovdje proveli istraživanje sa samo 311 sudionika. Ako pogledamo Tablicu 3, vidjet ćemo da sve naše razlike idu u smjeru postavljenih hipoteza, ali se najvjerojatnije na ovako malom uzorku nisu uspjele pokazati statistički značajnim. S obzirom da većinu naših sudionika čine studenti (i to gotovo 50% njih s Filozofskog fakulteta u Zagrebu), ovdje je bitno spomenuti još nekoliko nalaza prijašnjih istraživanja.

Naš uzorak obuhvaća mlade ljude u sustavu visokog obrazovanja koji su u pravilu liberalniji i imaju pozitivnije stavove prema homoseksualnim osobama. Istraživanja su pokazala da obrazovanje pruža podršku nekonformizmu i kritičkom mišljenju i tako na jedan posredan način promiče toleranciju prema svim manjinskim skupinama (Green i Herek, 1999). Pokazalo se i da studenti umjetničkih, društvenih i humanističkih usmjerenja imaju pozitivnije stavove prema gejevima i lezbijkama od svojih kolega s ekonomije i prirodnih znanosti (Schellenberg i sur., 1999, prema Parmač, 2005). Nadalje, u Zagrebu djeluje više grupa za promicanje i zaštitu gejeva i lezbijki, a na samom Filozofskom fakultetu je 2013. godine osnovana LGBTIQ inicijativa pod nazivom AUT kao neprofitna inicijativa u sklopu Kluba studenata Filozofskog fakulteta (KSFF) pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu za promicanje prava i vidljivosti LGBTIQ studenata i studentica. Moguće je da je aktivizam takvih grupa doveo do većeg kontakta naših sudionika s homoseksualnim osobama, a već smo spomenuli da osobe koje imaju češći i bliži kontakt imaju i pozitivnije stavove prema gejevima i lezbijkama.

No, što ako su se sudionici samo htjeli prikazati u što boljem svjetlu te su davali socijalno poželjne odgovore na eksplicitnim mjerama stavova? Kao bismo ispitali je li socijalna poželjnost mogla dovesti do opaženih pozitivnih stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, primijenili smo i implicitne mjere stavova na kojima je mogućnost iskrivljavanja „pravih“ odgovora od strane sudionika svedena na minimum.

Rezultati istraživanja implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama pokazali su da su stavovi prema gejevima na implicitnim mjerama značajno negativniji, nego prema lezbijkama, no da ne postoje značajne rodne razlike na tim mjerama, kao niti interakcija spola sudionika i objekta stava. Ovdje možemo reći da smo djelomično potvrdili hipotezu jer se konačni rezultati na implicitnim mjerama stavova značajno razlikuju ovisno o objektu stava. Rezultati su djelomično u skladu s istraživanjem Breen i Karpinski (2013) koji su korištenjem iste implicitne mjere utvrdili da sudionici imaju neutralne ili ambivalentne stavove prema gejevima i pozitivne stavove prema lezbijkama. Kao i u našem istraživanju, niti oni nisu pronašli značajne rodne razlike, ali su utvrdili značajnu interakciju spola sudionika i objekta stava. Neočekivano, u njihovom se istraživanju muškarci nisu razlikovali u stavovima prema gejevima i lezbijkama, dok su žene imale značajno pozitivnije stavove prema lezbijkama nego prema gejevima.

Ako usporedimo dobivene rezultate na eksplicitnim i implicitnim mjerama stavova prema gejevima i lezbijkama, vidimo da sudionici prema lezbijkama imaju pozitivne stavove i na eksplicitnim i na implicitnim mjerama. No, kad su u pitanju gejevi, eksplicitne mjere pokazuju postojanje pozitivnih stavova, a implicitne postojanje negativnih stavova. Taj nalaz sugerira da su stavovi prema gejevima na eksplicitnim mjerama možda rezultat socijalno poželjnog odgovaranja. No, možda se samo radi o tome da pojam „gejevi“ primarno aktivira asocijacije prema homoseksualnoj populaciji općenito, a tek sekundarno asocijacije prema muškarcima homoseksualne orijentacije i da su zbog toga pronađene navedene razlike. Isto tako, ne smijemo zaboraviti da smo upravo na SC-IAT-u za gejeve utvrdili značajnu razliku ovisno o redoslijedu zadavanja blokova kompatibilnih i nekompatibilnih zadataka te da utvrđeni negativniji stavovi prema gejevima na implicitnim mjerama mogu biti i posljedica proceduralnih faktora.

Drugi problem ovog istraživanja bio je ispitati koliko dobro možemo predviđati stavove prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama na temelju poznavanja važnosti vjere i kontakta s homoseksualnim osobama. Dosadašnja istraživanja pokazala su da religiozniji pojedinci imaju negativnije stavove prema homoseksualnim osobama, dok češći i bliži kontakt s homoseksualnim osobama dovodi do pozitivnijih stavova prema toj manjinskoj skupini.

Kako bismo dali konačni odgovor na navedeni drugi problem proveli smo odvojene regresijske analize za eksplicitne i implicitne mjere stavova te za stavove prema gejevima i prema lezbijkama. I važnost vjere i stupanj kontakta su se pokazali kao dobri prediktori

stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, ali ne i na implicitnim mjerama.

Važnost vjere povezana je sa stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, što je sukladno našim očekivanjima. Što je nekome vjera važnija, to ima negativnije stavove prema gejevima i lezbijkama. Većina religija ne prihvaća homoseksualnu orijentaciju kao „ispravnu“, a predstavljajući ju kao „grešnu“ i „neprirodnu“ zapravo ohrabruje religiozne pojedince u održavanju negativnih stavova prema homoseksualnim osobama. Homoseksualni odnosi suprotstavljaju se vjerskom poimanju braka i obitelji te predstavljaju ozbiljnu prijetnju normama kojima se religiozni pojedinci nastoje konformirati. Kao što smo već spomenuli, ovakvi nalazi kod nas su već potvrđeni (Parmač, 2005; Tomić i Čepulić, 2013) i objašnjavaju se upravo dominantnošću kršćanstva u našoj kulturi koje ne odobrava homoseksualnost kao seksualnu orijentaciju.

Zašto važnost vjere uopće nije povezana sa stavovima prema gejevima i lezbijkama na implicitnim mjerama, ostaje otvoreno pitanje. Jedan od mogućih odgovora jest da su naši sudionici kojima je vjera jako važna u životu zapravo samo „ekstrinzično“ religiozni. Takvi pojedinci žele biti prihvaćeni od strane društva, a vjera im pruža sigurnost, status ili društvenu podršku kako bi se mogli što bolje integrirati u društvo (Green i Herek, 1999). Istraživanje Tsang i Rowat (2007) pokazalo je da je jedino „intrinzična“ religioznost povezana sa stavovima prema homoseksualnim osobama na implicitnim mjerama (pojedinci koji su više „intrinzično“ religiozni, imali su negativnije stavove na implicitnim mjerama). S druge strane, Jonathan (2008) pronalazi da su desničarska autoritarnost i religijski fundamentalizam značajni prediktori stavova prema homoseksualnim osobama na eksplicitnim mjerama. No, kad su u pitanju bile implicitne mjere stavova, jedino je desničarska autoritarnost igrala važnu ulogu u predviđanju. Desničarski autoritarni pojedinci skloni su submisivnom poštivanju autoriteta, slijeđenju društvenih konvencija i agresivnom ponašanju prema manjinskim skupinama, pa tako i prema homoseksualnim osobama. S obzirom da se važnost vjere u našem istraživanju nije pokazala kao značajna odrednica stavova prema gejevima i lezbijkama na implicitnim mjerama i s obzirom na navedena strana istraživanja, buduća bi se istraživanja trebala pozabaviti ispitivanjima kako su različite dimenzije religioznosti povezane s implicitnim stavovima prema homoseksualnim osobama. Isto tako, nedostaje istraživanja koja bi istražila odnos implicitnih mjera religioznosti i implicitnih mjera stavova.

Stupanj kontakta povezan je sa stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama u očekivanom smjeru. Sudionici koji poznaju više homoseksualnih

osoba i koji su ostvarili s njima bliže kontakte, imaju i pozitivnije stavove prema njima. No, s obzirom da se ovdje radi o korelacijama, ne smijemo pretpostavljati uzročno-posljedični odnos. Moguće je da su heteroseksualne osobe koje imaju pozitivnije stavove prema homoseksualnim osobama sklonije imati i bliže kontakte s njima. Isto tako, moguće je da homoseksualne osobe imaju tendenciju „selektivnog razotkrivanja“ svoje seksualne orijentacije te će ju prije otkriti osobama za koje misle da imaju pozitivne stavove prema homoseksualnim osobama (Green i Herek, 1999).

U našem istraživanju se pokazalo da je na implicitnim mjerama stupanj kontakta povezan sa stavovima prema gejevima, ali ne i prema lezbijkama. Možemo reći da su dobiveni rezultati u skladu s istraživanjem Lemma (2006). On je istraživao samo eksplicitne i implicitne mjere stavova prema gejevima i zaključio da su obje mjere stavova pozitivnije ako sudionici imaju češće i bliže kontakte s homoseksualnim osobama. No, kako nismo pronašli istraživanje koje ispituje odnos kontakta i implicitnih stavova prema lezbijkama, ponudili smo nekoliko alternativnih objašnjenja dobivenog nalaza da kontakt s homoseksualnim osobama nije povezan sa stavovima prema lezbijkama.

Možda je to zbog toga što je „lezbijstvo“ sve prisutnije u popularnoj kulturi, a u društvu općenito prevladava pozitivnija slika lezbijki nego gejeva (Steffans, 2005). Upravo ta pozitivnija slika lezbijki vodi k tome da je kontakt manje povezan i s eksplicitno i s implicitno izmjerenim stavovima prema lezbijkama, dok kod stavova prema gejevima i dalje igra važnu ulogu. S druge strane, istraživanja koja ispituju ulogu kontakta u stavovima prema nekim drugim manjinskim skupinama, sugeriraju da treba odvojeno ispitivati kvalitetu kontakta (npr. aspekti kontakta, društveno ozračje kontakta) i kvantitetu kontakta (npr. učestalost kontakta, broj osoba u kontaktu). Naime, istraživanja rasnih predrasuda pokazala su da je kvaliteta kontakta povezana s eksplicitno izmjerenim stavovima, dok je kvantiteta povezana s implicitno izmjerenim stavovima (Prestwich, Kenworthy, Wilson i Kwan-Tat, 2008). Smatra se da je kvantiteta kontakta manje važna za eksplicitne stavove jer se eksplicitni stavovi mogu promijeniti vrlo brzo pod utjecajem novih iskustava i informacija. Međutim, kvantiteta kontakta važna je za implicitne stavove jer se oni sporije mijenjaju kroz dulji vremenski period. Za razliku od našeg istraživanja, u kojemu smo jednom jedninom česticom ispitali i čestinu i bliskost kontakta s homoseksualnim osobama, buduća bi istraživanja trebala odvojeno ispitati ulogu kvalitete i kvantitete kontakta s homoseksualnim osobama u predviđanju stavova prema gejevima i lezbijkama na implicitnim mjerama.

Treći problem ovog istraživanja bio je ispitati povezanost eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama. Rezultati našeg istraživanja djelomično su potvrdili hipotezu. Eksplicitne i implicitne mjere nisko do umjereno pozitivno koreliraju. Moguće objašnjenje dobivenih korelacija možda je u činjenici da i Herekove ATLG podskale i obje forme SC-IAT-a zahvaćaju prvenstveno emocionalnu sastavnicu stavova. Hofmann i sur. (2005) su zaključili da će povezanost afektivnih eksplicitnih mjera i implicitnih mjera biti veća, nego povezanost kognitivnih eksplicitnih mjera s implicitnim mjerama. Naime, ATLG ne ulazi u trag uvjerenjima i stereotipima o gejevima i lezbijkama, već određuje osobne osjećaje heteroseksualnih osoba prema gejevima i lezbijkama. S druge strane, SC-IAT je mjera koja traži automatski afektivni odgovor na objekt stava.

Fazio i Olson (2003) smatraju da MODE model pruža vrlo korisnu teorijsku pozadinu za objašnjenje odnosa između eksplicitnih i implicitnih mjera. Prema tom modelu povezanost eksplicitnih i implicitnih mjera ovisi o motivaciji i mogućnosti namjerne evaluacije objekta stava (tzv. kognitivne elaboracije). Povezanost će biti niska ukoliko je sudionik visoko motiviran i ima mogućnost namjerne evaluacije objekta stava na eksplicitnoj mjeri, što je često slučaj u ispitivanju stavova prema socijalno osjetljivim skupinama. Sukladno tome, povezanosti eksplicitnih i implicitnih mjera su u domeni predrasuda i stereotipa niske, dok kad su u pitanju neki svjetovni, nekontroverzni objekti stava one mogu biti vrlo visoke (čak i oko .80 u ispitivanju stavova o predsjedničkim kandidatima ili preferencijama konzumerističkih proizvoda). S obzirom da smo u našem istraživanju ispitivali stavove prema socijalno osjetljivoj skupini, odnosno gejevima i lezbijkama, naši rezultati jesu u skladu s Fazijevim MODE modelom.

O korelacijama različitih eksplicitnih i njima odgovarajućih implicitnih mjera još uvijek ne postoje jednoznačni rezultati. Hofmann i sur. (2005) nastoje objasniti razloge velikog raspona tih korelacija te navode da na njih utječe: pristranost u odgovaranju na eksplicitnim mjerama, nedostatak introspektivnog uvida, čimbenici koji utječu na dozivanje informacija iz pamćenja, karakteristike samih metoda i potpuna nezavisnost mjerenih konstrukata. Nosek i sur. (2007) smatraju da prirodu odnosa eksplicitnih i implicitnih mjera moderiraju: briga oko samoprezentacije (niže povezanosti očekuju se kada postoji briga oko prikazivanja negativnih stavova i potencijalne osude socijalne okoline), snaga stava (veće povezanosti očekuju se kod ispitivanja važnih i dobro elaboriranih stavova), polarizacija stava, tj. stupanj u kojemu sviđanje jedne kategorije implicira nesviđanje suprotstavljene kategorije (povezanosti su to veće što je veća polarizacija) i distinktivnost stava (stavovi koji su percipirani kao različiti i nenormativni

daju veću povezanost). S obzirom na sve navedeno, dolazimo do zaključka da su naši sudionici možda bili motivirani davati socijalno poželjne odgovore, odnosno svjesno manipulirati svojim stavovima prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama jer im stavovi prema toj manjinskoj skupini možda nisu jako važni, niti dobro elaborirani, a k tome još i živimo u heteronormativnom društvu.

Neki istraživači niske korelacije eksplicitnih i implicitnih mjera koje se odnose na isti konstrukt navode kao dokaz da zapravo uopće ne znamo što mjerimo implicitnim mjerama i da one stoga nisu valjane mjere. No činjenica je da se eksplicitne i implicitne mjere značajno razlikuju i zahvaćaju različite procese. Eksplicitne mjere daju nam svjesnu i namjernu evaluaciju objekta stava, dok implicitne mjere daju snagu evaluativnih asocijacija prema objektu stava koja je oslobođena namjere i mogućnosti kontrole. Primjerice, Devine (1989, prema Banse i sur., 2001) pretpostavlja da implicitni stavovi predstavljaju internalizirane kulturalne stereotipe koji se automatski pojavljuju pri susretu s objektom stava, dok eksplicitni stavovi predstavljaju osobne evaluacije i stavove. Iz toga slijedi da ljudi mogu imati različite eksplicitne i implicitne stavove prema istom objektu stava. Dakle, niska povezanost eksplicitnih i implicitnih stavova može biti posljedica toga da implicitni stavovi predstavljaju evaluaciju objekta stava na osnovi automatskih procesa i da su manje podložni promjeni, dok se eksplicitna mjera stava odnosi na evaluaciju objekta stava nakon promišljanja.

Velika varijabilnost korelacija između eksplicitnih i implicitnih mjera dobivenih u različitim istraživanjima još je uvijek otvoreno pitanje, a prema Faziu i Olsonu (2003) najizglednijim se čini da odgovor leži u riječi „ovisi“ (kada, pod kojim uvjetima i za koju skupinu ljudi su ove dvije mjere povezane, odnosno nepovezane).

Najvažnije ograničenje ovog istraživanja odnosi se na vrlo homogen i mali uzorak. Kao što smo već spomenuli, sudionici ovog istraživanja prvenstveno su bili studenti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i stoga rezultate istraživanja ne smijemo generalizirati. Kako bismo mogli donositi sigurnije zaključke o valjanosti eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama, prirodi njihova odnosa te prediktora koji pridonose objašnjenju varijance tih mjera, trebamo heterogenije uzorke i detaljnija istraživanja.

Nadalje, ograničenje ovog istraživanja može se skrivati i u samoj SC-IAT proceduri. Kao prvo, pitanje je koliko dobro riječi koje su prevedene s engleskog jezika na hrvatski predstavljaju navedene evaluativne kategorije dobro i loše. Isto tako, pitanje je koliko dobro odabrani slikovni simboli pobuđuju asocijacije s objektnim kategorijama

gejevi, odnosno lezbijke. Problem se javlja i sa samim pojmom „gejevi“ za koji nismo sigurni koje točno asocijacije pobuđuje (asocijacije prema homoseksualnim osobama ili homoseksualnim muškarcima). SC-IAT se temelji na automatskim odgovorima i stoga svi podražaji moraju biti takvi da je njihova kategorizacija što jasnija, lakša i brža. Nadređene kategorije trebaju biti jednostavne i međusobno isključive. Uvijek treba imati na umu da i evaluativne i semantičke karakteristike podražaja i nadređenih kategorija mogu značajno promijeniti konačan rezultat na SC-IAT-u. Smatramo da buduća istraživanja trebaju raditi na smanjenju navedene subjektivnosti implicitnih mjera te pronaći najbolje rješenje za nesubjektivni odabir podražaja i kategorija. Kao drugo, još uvijek je osjetljivo pitanje optimalnog broja podražaja na SC-IAT-u. U tom pogledu sigurno je bolje imati manji broj onih koji se lako mogu klasificirati, nego veći broj koji će izazivati konfuziju kod sudionika. No, i to pitanje zahtijeva još istraživanja. Kao treće, kako u hrvatskom jeziku ne postoji više adekvatnih izraza koji bi pobuđivali automatske asocijacije s gejevima i lezbijkama, odlučili smo se upotrijebiti slikovne podražaje gej i lezbijskih simbola. Na taj smo način možda sudionicima olakšali izvođenje zadatka jer su neki od njih sigurno brzo shvatili da sve slike idu uvijek pod istu kategoriju. Ovaj problem bi se lako mogao riješiti kada bismo i za evaluativne kategorije koristili slikovne podražaje, a ne riječi. S obzirom na navedena tri problema, u budućnosti bi trebalo preispitati sve korake u SC-IAT proceduri i pronaći detaljna i jednoznačna pravila o izboru i broju podražaja. Dodatno uvođenje reda u primjenu SC-IAT procedure uvelo bi i usvajanje jedinstvene terminologije, a poželjno i teorije višeg reda.

Spomenuli smo da Herekove ATLG podskale primarno zahvaćaju emocionalnu sastavnicu stava. U budućim istraživanjima svakako je potrebno koristiti multidimenzionalne skale stavova kako bismo mogli donijeti nijansirane zaključke kako o samim stavovima prema gejevima i lezbijkama, tako i o povezanosti eksplicitnih i implicitnih mjera stavova. Također, kako se pokazalo da su eksplicitne mjere podložne djelovanju kulturalnih normi pa je moguće da na njima dobivamo samo socijalno poželjne odgovore u jednoj kulturi, od velike je važnosti da buduća istraživanja koriste i implicitne mjere te ih na taj način i dodatno validiraju. Trebaju se poticati i istraživanja koja bi ispitivala odrednice stavova prema gejevima i lezbijkama na implicitnim mjerama jer smo iz našeg istraživanja vidjeli da se odrednice stavova na eksplicitnim mjerama ne mogu potpuno primijeniti i na stavove na implicitnim mjerama. Nadamo se da će buduća istraživači doprinijeti rasvjetljavanju kako odnosa eksplicitnih i implicitnih mjera stavova

prema gejevima i lezbijkama, tako i pronalaženju bitnih odrednica stavova prema gejevima i lezbijkama na implicitnim mjerama.

6. ZAKLJUČAK

U provedenom istraživanju željeli smo ispitati odnos eksplicitnih i implicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama te provjeriti ulogu roda sudionika, važnosti vjere i kontakta s homoseksualnim osobama u predviđanju stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim i implicitnim mjerama.

Rezultati nisu pokazali značajnu razliku između sudionika na eksplicitnim mjerama stavova niti ovisno o rodu sudionika, niti ovisno o objektu stava, a nije dobiven ni očekivani interakcijski efekt koji bi govorio o složenijem odnosu roda sudionika i objekta stava.

Na implicitnim mjerama stavova pokazalo se da su stavovi prema gejevima negativniji, nego stavovi prema lezbijkama. Ponovno, suprotno očekivanjima, nije dobivena značajna razlika u stavovima ovisno o rodu sudionika, kao niti interakcijski efekt.

Važnost vjere pokazala se značajnim prediktorom stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, ali ne i na implicitnim. Osobe kojima je vjera važnija imale su na eksplicitnoj mjeri negativnije stavove prema gejevima i lezbijkama. Kontakt s homoseksualnim osobama je također značajan prediktor stavova prema gejevima i lezbijkama na eksplicitnim mjerama, ali i na implicitnoj mjeri stavova prema gejevima. Osobe koje imaju češće i bliže kontakte s homoseksualnim osobama ujedno imaju i pozitivnije stavove prema njima, a to se prvenstveno odnosi na stavove prema gejevima.

Rezultati su pokazali da postoji niska do umjerena pozitivna povezanost eksplicitnih mjera stavova prema gejevima i lezbijkama i njima srodnih implicitnih mjera.

7. LITERATURA

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: MATE.
- Banse, R., Seise, J. i Zerbes, N. (2001). Implicit attitudes toward homosexuality: Reliability, validity, and controllability of the IAT. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 48, 145-160.
- Bluemke, M. i Frieze, M. (2008). Reliability and validity of the Single-Target IAT (ST-IAT): Assessing automatic affect towards multiple attitude objects. *European Journal of Social Psychology*, 38, 977-997.
- Breen, A. B. i Karpinski, A. (2013). Implicit and explicit attitudes toward gay males and lesbians among heterosexual males and females. *The Journal of Social Psychology*, 153, 351-374.
- De Houwer, J. (2006). What are implicit measures and why are we using them. U: R. W. Wiers i A. W. Stacy (Ur.), *The handbook of implicit cognition and addiction* (11-28). Thousand Oaks, CA: Sage Publishers.
- Fazio, R. H. i Olson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition research: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, 54, 297-327.
- Greene, B. i Herek, G. M. (1999). *Psihologija ženske i muške homoseksualnosti: Teorija, znanstvena istraživanja i kliničke primjene*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E. i Schwartz, J. K. L. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464-1480.
- Herek, G. M. (2000). The Psychology of Sexual Prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 9(1), 19-22.
- Herek, G. M. i Glunt, E. K. (1993). Interpersonal contact and heterosexuals' attitudes toward gay men: Results from a national survey, *Journal of Sex Research*, 30, 239-244.
- Herek, G. M. (1988). Heterosexuals' attitudes toward lesbians and gay men: Correlates and gender differences. *Journal of Sex Research*, 25, 451-477.
- Hofmann, W., Gawronski, B., Gschwendner, T., Le, H. i Schmitt, M. (2005). A meta-analysis on the correlation between the Implicit Association Test and explicit self-report measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 1369-1385.
- Huić, A., Jugović, I. i Kamenov, Ž. (2014). *Stavovi studenata o pravima osoba homoseksualne orijentacije*. Revija za socijalnu politiku, u tisku.

- Jelić, M., Huić, A. i Kamenov, Ž. (2014). *Predicting prejudice towards homosexual women and men*. Poster prezentiran na 17th General Meeting of European Association of Social Psychology, Amsterdam, srpanj 2014.
- Jelić, M. i Tonković, M. (2009). Test implicitnih asocijacija u ispitivanju samopoštovanja. *Psihologijske teme* 18, 183-201.
- Jonathan, E. (2008). The influence of religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, and christian orthodoxy on explicit and implicit measures of attitudes toward homosexuals. *International Journal for the Psychology of Religion*, 18 – 4, 316 -329.
- Karpinski, A. i Steinman, R. B. (2006). The single category implicit association test as a measure of implicit social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 16-32.
- Kite, M. E. i Whitley, B. E. (1996). Sex Differences in Attitudes Toward Homosexual Persons, Behaviors, and Civil Rights A Meta-Analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 336-353.
- Lemm, K. M. (2006). Positive associations among interpersonal contact, motivation, and implicit and explicit attitude toward gay men. *Journal of Homosexuality* 51 – 2, 79 – 99.
- Mušica, T. T., Dumančić, M., Radoš, L., Davidović, N., Parmač Kovačić, M. i Kamenov, Ž. (2013). *Jesu li se u posljednjih 10 godina promijenili stavovi hrvatskih studenata o osobama homoseksualne orijentacije?* Rad priopćen na 21. Danima Ramira i Zorana Bujasa, 11. – 13. 4. 2013., Zagreb, Hrvatska.
- Nisbett, R. E. i Wilson, T. D. (1977). Telling More Than We Can Know: Verbal Reports on Mental Processes. *Psychological Review*, 84 – 3, 1-30.
- Nosek, B. A., Greenwald, A. G. i Banaji, M. R. (2007). The Implicit Association Test at age 7: A methodological and conceptual review. U: J. A. Bargh (Ur.), *Automatic processes in social thinking and behavior* (str. 265-292). New York: Psychological Press.
- Parmač, M. (2005). *Stavovi studenata prema osobama homoseksualne orijentacije*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Prestwich, A. J., Kenworthy, J. B., Wilson, M. i Kwan-Tat, N. (2008). Differential relations between two types of contact and implicit and explicit racial attitudes. *British Journal of Social Psychology*, 47 – 4, 575 – 588.
- Rowatt, W. C., Tsang, J. A., Kelly, J., LaMartina, B., McCullers, M. i McKinley, A. (2006). Associations between religious personality dimensions and implicit homosexuals prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion* 45 – 3, 397–406

- Smith, S. J., Axelton, A. M. i Saucier, D. A. (2009). The Effects of Contact on Sexual Prejudice: A Meta-Analysis. *Sex Roles*, 61(3-4), 178-191.
- Steffens, M. C. (2005). Implicit and explicit attitudes toward lesbians and gay men. *Journal of Homosexuality*, 49, 39-65.
- Tomić, I. i Čepulić, D. B. (2013). *Predviđanje homofobije: uloga demografskih obilježja, kontakta s homoseksualnom populacijom i ambivalentnih stavova prema ženama i muškarcima*. Neobjavljeni rad nagrađen Rektorovom nagradom. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Tsang, J. A. i Rowatt, W. C. (2007). The relationship between religious orientation, right-wing authoritarianism, and implicit sexual prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion* 17 – 2, 99 - 120.
- Uhlmann, E.L., Leavitt, K., Menges, J.I., Koopman, J., Howe, M.D., & Johnson, R.E. (2012). Getting explicit about the implicit: A taxonomy of implicit measures and guide for their use in organizational research. *Organizational Research Methods*, 15, 553-601.
- Whitley Jr., B. E. (2009). Religiosity and Attitudes Toward Lesbians and Gay Men: A Meta-Analysis. *International Journal for the Psychology of Religion*, 19(1), 21-38.
- Whitley Jr, B. E. (2001). Gender-role variables and attitudes toward homosexuality. *Sex Roles*, 45(11-12), 691-721.
- Žeželj, I., Lazarević, Lj. i Pavlović, M. (2010). Test implicitnih asocijacija: teorijske i metodološke osnove. *Psihologijske teme* 19, 45-69.

Prilog A. Podražaji za evaluativne kategorije SC-IAT-a preuzeti iz istraživanja Breen i Karpinski (2013) i prevedeni s engleskog jezika na hrvatski.

DOBRO

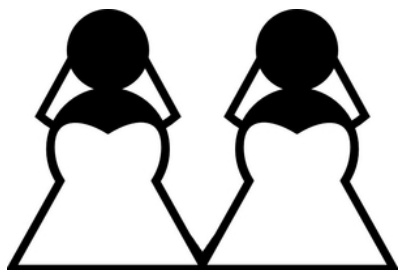
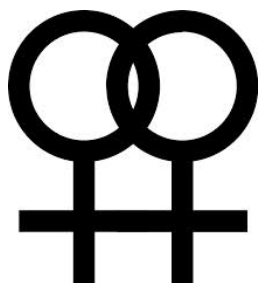
beautiful	lijepo
celebrating	slavno
cheerful	veselo
excellent	izvrsno
excitement	uzbudljivo
fabulous	veličanstveno
friendly	prijateljski
glad	drago
glee	razdragano
joyful	zabavno
laughing	raspoloženo
likeable	simpatično
loving	nježno
marvelous	fantastično
paradise	pozitivno
pleasure	ugodno
smiling	radosno
superb	odlično
terrific	izvanredno
triumph	pobjednički
wonderful	predivno

angry	bijesno
brutal	brutalno
destroy	uništavajuće
dirty	prljavo
disaster	katastrofalno
disgusting	odvratno
dislike	negativno
evil	zlo
gross	loše
hate	omraženo
horrible	užasno
humiliate	poniženo
nasty	gadno
noxious	škodljivo
painful	bolno
revolting	odbojno
sickening	bolesno
terrible	strašno
tragic	tragično
ugly	ružno
unpleasant	neugodno

LOŠE

Prilog B. Podražaji za objektne kategorije SC-IAT-a (prva dva koristili su Breen i Karpinski (2013), a mi smo dodali još i druga dva)

SC-IAT (lezbijke)

SC-IAT (gejevi)

